

**Teresa SASINSKA-KLAS**

## Politinės Zbigniewo Brzezinskio idėjos

Tarp gausių įžymaus lenkų kilmės amerikiečių politologo Zbigniewo Brzezinskio samprotavimų apie socialistinės sistemos funkcionavimą Rytų Europos kraštuose daug vietos tenka tų šalių ir ypač Sovietų Sąjungos santykių su Vakarų šalimis ir ypač Jungtinėmis Valstijomis analizei. Pagrindinis Z.Brzezinskio interesų objektas - politiniai ir ideologiniai pokyčiai, kariniai aspektai ir Rytų Europoje vykstantys procesai bei jų įtaka jėgų santykiui šiuolaikiniame pasaulyje. Čia pateiktų svarstymų objektas bus Sovietų Sąjungos ir Rytų Europos kraštų pozicijos analizė, autoriaus atlikta devintajame dešimtmetyje atsižvelgiant į visus pasikeitimus. Ta prasme ypač įdomus paskutinis jo darbas *"The Grand Failure /The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century/"*, išleistas 1989 m. Niujorke, sumuojantis jo ligtolinius svarstymus ir prognozes. Tačiau prieš pereidami prie naujaisių Z.Brzezinskio minčių, pateiksime jo poziciją karinio pobūdžio klausimais pagal Didžiosios Britanijos mėnraštįje "Encounter" 1984 m. gruodžio mėnesį paskelbtą straipsnį "Tragiškos Sovietų valstybės dilemos (naujo tipo viešpatavimo ribotumai)". Tame straipsnyje bandoma įvertinti specifinį sovietų karinį politinį iššūkį tarptautinei sistemai devintojo dešimtmečio pradžioje. Minėtos problemos analizę Z.Brzezinskis grindžia šiomis prielaidomis.

1. Jis daro prielaidą, kad sovietinės sistemos ekspansionizmas yra viintelis veikimo būdas, išaugantis suvokiant teritorinį nesaugumą (pavojų), kuris gresia socialistinei sistemai, visų pirma Sovietų Sąjungai.

2. Autorius tvirtina, kad artimiausioje ateityje mažai tikėtinas toks Sovietų Sąjungos vaidmuo imperinėje sistemoje, kuris vestų sistemos natūralios evoliucijos keliu plurialistiškesnių formų link.

3. Politikos prioritetas ir biurokratinės deformacijos, taipogi komunistinės sistemos iškraipymai, autoriaus nuomone, Sovietų Sąjungos vaidmenį pasaulyje redukuoja vienmatės karinės galybės kryptimi.

4. Jis tvirtina, kad rusai, karinėje srityje pasiekę globalinį mastą, tačiau neturį faktinio viešpatavimo, tarptautinėje srityje jaučiasi pakankamai galin-gi, kad išlaikytų status quo, tačiau viduje jaučiasi per silpni, kad nesibaimitų dėl to.

---

*Apžvalga parengta remiantis Z.Brzezinskio svarstymais apie karinius, ideologinius politinius ir ekonominius valstybių sambūvio aspektus devintajame dešimtmetyje Krokuvos Jogailos universiteto Politinių mokslų instituto teminės grupės CPBP 11. 4 III B "Valstybių sambūvio doktrinos ir programos" tematikos sesiose. Grupės koordinatorius prof. hab. dr. Erhardas Cziomeris.*

5. Sovietų Sąjungos ekspansionizmas, Z.Brzezinskio nuomone, yra sąlygotas struktūriškai; prie to reikėtų pridurti vienmatę karinę pasaulinę galią, taipogi negalėjimą įvykdyti visiškai sėkmingą pasaulinę revoliuciją - tai priežastis, dėl kurios Sovietų Sąjunga savo veikloje apsiriboja iš esmės negatyviu vaidmeniu, normalaus bendradarbiavimo santykių trukdymu tarptautinėje plotmėje.

6. Didėsniai lūžiai tarptautinėje politinėje sistemoje įvyksta taipogi dėl Vakarų nesėkmių sovietinės karinės galios atžvilgiu, kai abi sistemos susilygina tarpusavyje.

### *Nekonkurencinis susistemintas imperializmas*

Z.Brzezinskio nuomone, Sovietų Sąjunga yra politinė rusų nacionalizmo išraiška. Rusijos dominavimas daugiatautėje SSRS, kurioje gyvena apie 270 mln. žmonių, yra realizuojamas per valdžios struktūras bei panaudojimą gamtos turtų, kurių turtinga Sovietų Sąjunga. Be to, dominavimas apima gretimas valstybes, išplėsdamas įtaką dar 115 mln. žmonių. Tačiau daugumą 135 mln. grynai rusų kilmės žmonių (t.y. gyvenančių RSFSR-SSSR) savo politinės kontrolės įtakoje turi šis viso apie 385 mln. žmonių, išsisklaidžiusių Eurazijos kontinente. Tačiau, autoriaus nuomone, negalima esą tvirtinti, kad ši sistema yra paprasta "nacionalinė priespauda". Sovietinė sistema - Z.Brzezinskio supratimu - atlieka sudėtingesnį vaidmenį, kadangi, kaip jis teigia, nacionalinę priespaudą papildo įvairiausios represijos. Tų procesų pagrindas yra reali valdžia Maskvoje, kuri dažnai elgdavosi beatodairiškai, kai tik tautos siekdavo pasipriešinti toms dominavimo formoms, o ypač tai buvo ir yra akivaizdu, kai jos stengiasi atsiplėšti nuo Rusijos dominavimo.

Išskirtinį Rusijos imperijos pobūdį - plėtoja mintį autorius - galima išskirti Rusijos imperijos karinio organizavimo ir teritorinio imperatyvo, kuris dažnai apibūdinamas kaip "savisaugos instinktas", tarpusavio ryšiu.

Judėjo nepertraukiamas istorinis ciklas: pavojus sąlygojo ekspansionizmą - ekspansionizmas sukeldavo pavojų; pavojus tapdavo karštu būsimą ekspansionizmo židiniu.

Z.Brzezinskio nuomone, Rusijos istorija yra nuosekli nuolatinės teritorinės ekspansijos istorija. To proceso metu rusai ėmė dominuoti silpnesnėms bendrijoms, gyvenančioms teritorijose, kurios buvo jų interesų objektas, užvaldė jas politiškai, pajungė kultūriškai, o ilgainiui nusiaubė biologiškai. Pagalbinis momentas, palengvinęs tų planų realizavimą, buvo strateginė Rusijos padėtis, kuri istoriškai, kaip ir dabartiniu metu, užima centrinę padėtį daugiatautės valstybės viduryje.

Viena tokios pastovios teritorinės ekspansijos išdavų - imperinės sąmonės atsiradimas tarp Didžiojoje Rusijoje gyvenančių žmonių. Tą "imperinės sąmonės" sąvoką sunku apibrėžti, tačiau tai nepaneigia reiškinio esmės. Esama kažko agresyviai imperiško rusų siekime, kad žmonės, kuriems jie dominuoja, apibūdintų juos kaip "Vyresnįjį Brolį". Didžiarusišką imperinę sąmonę sudaro - Z.Brzezinskio nuomone - sudėtingas religinio mesianizmo, kuris Maskvai ilgai buvo prisirišamas kaip "Trečiasis Romai", nacionalistinių savisaugos ir valdžios instinktų ir, galiausiai, labai universalios ideologinio uolumo mišinys. Čia autorius dar primena apie komunistinę vidaus ir išorės priešų maniją, sustiprinusią paranojišką požiūrį į

pasaulį. Tas sudėtingas motyvų mazgas padėjo formuoti ir palaikyti pasaulyje vaizdinius ir vertinimus, atsižvelgiant į kuriuos globalinės pusiausvyros vertinimas buvo matuojamas SSSR ir USA lenktyniavimu, ir tai buvo pagrindinis impulsas, skatinęs Sovietų Sąjungos ekspansiją.

Susumuodamas tą apmąstymų dalį apie sisteminį sovietinio imperializmo pobūdį, autorius, be to, teigia, kad tai buvo ir yra globalinės persvaros siekiantys veiksmai bei lygiagrečiai su tuo pasireiškiantis draudimas ieškoti kokybiškai reikšmingų pakitimų sovietinės sistemos charakteryje.

Brzezinskis tvirtina, kad tikra, toli siekianti sovietinės sistemos decentralizacija nėra galima, kad ir vien ekonominėje sferoje. Ji sukurtų mirtino pavojaus būseną imperinėje didžiarusiškoje kontrolėje, taip pat rusiškoje psichikoje. Decentralizacija neišvengiamai reikštų nerusų autonomijos didėjimą, kuris galėtų pasukti augantį ekonominį savarankiškumą politinio apsisprendimo kryptimi. Z.Brzezinskis praktiškai nemato galimybės realizuoti decentralizacinius procesus, kurių rezultatai, jo nuomone, būtų pernešę toli siekiantys ir galėtų pažeisti sistemos stabilumą.

### *Vienmatė pasaulinė naujo tipo valstybė*

Autoriaus nuomone, dabartinis (t.y. devintojo dešimtmečio vidurio) jėgų santykis Sovietų Sąjungoje turi vienmatės karinės galios pavidalą. Pasak jo, Sovietų Sąjunga turi pasaulinę galią, tačiau tai yra naujo tipo galia, vienmatė, ir todėl SSSR nesugeba sėkmingai išlaikyti globalinio viešpatavimo. SSSR galia yra vienpusiška, karinė. Tad SSSR nėra realus ekonominis USA varžovas. Tai iš esmės apriboja Sovietų Sąjungos galimybes viešpatauti pasaulyje tradiciniu būdu. Praeityje, kai funkcionuodavo lygiagrečiai dvi galingos valstybės, jos visuomet turėdavo santykinai palyginamą politinį ir visuomeninį ekonominį lygį. Varžovas visada sugebėdavo išlaikyti didelį prekybinį ir politinį pirmavimą, papildantį jo karinį pranašumą. (Tokie santykiai, Z.B. nuomone, truko tarp USA ir SSSR antroje XX a. pusėje tol, kol situacija iš esmės nepasikeitė). Aštunto dešimtmečio viduryje SSSR iššūkio išskirtinis pobūdis buvo tai, jog ji aiškiai pasirodė esanti nepasiruošusi išlaikyti konstruktyvų ir nuolatinį pirmavimą tuo atveju, jeigu dėl kokios nors priežasties USA prarastų savo pirmaujančią poziciją pasaulyje. Z.B. tvirtina, kad SSSR neišlaikytų globalinio finansinio vadovavimo, jos ekonomika negalėtų būti globalinio vystymosi ir naujų technologinių procesų varomoji jėga. Nurodęs tokios padėties priežastis (sovietinis komunizmas - sistema pati sau; todėl visi sovietiniai nekarinės sistemos rekordai yra tarp vidutinio ir kuklaus lygio), Z.B. pateikia esamos padėties galimas dvejopas išdavas:

1) Tai stiprina tradiciškai mąstančių rusų ir doktrinierių komunistų įtaringą požiūrį į išorinį pasaulį;

2) Tai teikia nuostabių suartėjimo ir bendradarbiavimo su USA pavyzdžius, kur, iš vienos pusės, rusai ieško tobulumo Vašingtone, tačiau baimė gimdo tendenciją išlaikyti status quo.

### *Sovietinio iššūkio perspektyvų dalinė revizija*

Apžvelges SSSR raidą ir santykius su Vakarų pasauliu po Antrojo pasaulinio karo, Z.Brzezinskis pažymi, kad 9-jame dešimtmetyje rusai tapo

globalinio masto karine galybe ir tuo kompensavo atsilikimą kitose sferose. Tačiau tokia vienmatė galybė negalėjo užtikrinti Sovietų Sąjungai tvirto pirmavimo pasaulyje ir patikimos partnerystės su USA. Tai nulėmė ir SSSR tarptautinės politikos pobūdį, kurį galima charakterizuoti kaip siekimą pirmiausia karinėmis priemonėmis ginti ir valdyti nuo SSSR priklausomas valstybes ir tokiomis pat priemonėmis ardyti nepavaldžias šalis.

Z.Brzezinskis abejoja išsigalėjusiu požiūriu, jog sovietų vadovai L.Brežnevas, K.Černenka, J.Andropovas vadovavęsi pasaulinės revoliucijos doktrina ir laikęsi toliaregės strategijos. Anot jo, SSSR 9-jame dešimtmetyje tenkinosi griaušančios valstybės vaidmeniu.

Iš USA-SSSR santykių taikaus sambūvio sąlygomis Z.Brzezinskis daro tokias politines išvadas:

1. Vakarai turi išnaudoti kiekvieną galimybę, kad įsitikintų, ar SSSR negali ir nesiekia paaštrinti savo karinių ašmenų. Vakarai negali sau leisti tokios situacijos, kurioje prarastų galimybę politiškai įbauginti savo priešininką.

2. Susitarimai dėl karinės kontrolės turi būti vykdomi, siekiant išlaikyti karinę pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų. Jie neturi kelti jokių iliuzijų, kad gali modifikuojamai paveikti sovietinės sistemos pobūdį ir jos nusistatymą Vakarų atžvilgiu.

3. Labiausiai pažeidžiama Sovietų Sąjungos vieta yra Rytų Europos regionas - labiausiai palankus Vakarų idėjų įsisavinimui ir silpniausia grandis sovietinės imperijos grandinėje. Ši situacija leidžia Vakarų politikai imtis veiklos, nukreiptos į sovietinių imperinių refleksų susilpninimą.

4. Vakarai, ypač amerikiečiai, turi stengtis išlaikyti stabilumą regionuose, ypač Centrinėje Amerikoje ir Vidurio Rytuose.

5. Pozityvus plačios tarptautinės sistemos formavimosi elementas yra Trečiojo pasaulio šalys, sumažinusios Europos įtaką pasaulyje. Z.Brzezinskio nuomone, tai turi įtikinti, kad abi supervalstybės gali suartėti be ypatingų struktūrinių komplikacijų. Sovietų Sąjunga nėra stiprus varžovas ir jaučiasi silpna kaip partneris, kadangi negali savęs laikyti tikru globalinių procesų dalyviu. Be to, ji nesuinteresuota palaikyti taikų status quo pasaulyje.

6. Istorinis USA sambūvis su Sovietų Sąjunga žymiu mastu yra sąlygojamas siekimo išvengti branduolinės katastrofos. Bet čia Vakarai turi imtis iniciatyvos ir galutinai nulemti vienokią ar kitokią istorinio sambūvio formą. Nuo Vakarų priklauso, ar taiki koegzistencija harmonizuos santykius, ar juos pablogins, didindama galimybę plisti visuotinei anarchijai.

### *Didžioji nesėkmė*

Savo naujausiame darbe, išleistame 1989 m. ir pavadintame "The Grand Failure", Z.Brzezinskis iškelia tezę apie komunizmo agoniją 9-jo dešimtmečio pabaigoje, tvirtindamas, kad ji yra nesėkmingo sovietų eksperimento rezultatas. Autorius rašo, kad tai esą netikėta netgi jam pačiam, kadangi šio amžiaus pradžioje socializmo vizija buvo daug kam patraukli. Būdamas 1917 m. Rusijos revoliucijos išdava, sovietinis socializmo modelis buvo pripažintas ir daug kam priimtinas, jis neabejotinai konkuravo su tuomet egzistavusiais sisteminiais sprendimais.

Z.Brzezinskis mano, kad komunizmo politinės sistemos ir dogmos agoniją nulėmė klaidos politinėje ir socialinėje ekonominėje sferose. Anot jo, komunizmo irimo procesas prasidėjo nuo pokyčių Rytų Europos šalyse, pirmiausia nuo lenkų išsivadavimo judėjimo.

Z.Brzezinskio nuomone, prasideda postkomunizmo fazė, kuri sukurs ir naujas taikaus sambūvio formas tarp pagrindinių globalinę sistemą kuriančių partnerių, t.y. USA, Japonijos, Vakarų Vokietijos, SSSR bei besikeičiančios Rytų Europos. Žvelgdamas į ateitį, Z.Brzezinskis kelia du klausimus:

1. Ar postkomunizmo fazėje SSSR, Kinijos ir Rytų Europos šalių raidoje marksistinės-lenininės diktatūros rutuliosis pliuralistinės demokratijos, ar nacionalistinių autoritarinių režimų link?

2. Kas politiniame ir intelektualiniame komunizmo pavelde liks nepakitę?

Komunizmo pokyčiai kelia ir kitus klausimus. Ar komunistiniai kraštai bus pajėgūs veikti tarptautinę padėtį? Ar nuo jų priklausys taikaus sambūvio pasaulyje sąlygos, ar sugebės jie patys jų laikytis, ypač ekonomikos sferoje?

Z.Brzezinskis regi dvi komunizmo raidos alternatyvas. Viena jų vystymasis pliuralistinių visuomenių link. Gali atsirasti mišrios nuosavybės formos, o tai ne tik teigiamai veiks ekonomiką, bet ir sąlygos struktūrinius visuomenės pokyčius.

Kita alternatyva - ligšiolinių sąlygų stagnacija, diktatoriško tipo valdžios sutelkimas karinių ir milicijos jėgų koalicijos rankose. Šios jėgos labiau remsis nacionalistiniais elementais nei doktrina.

Abiem atvejais pokyčiai bus evoliucinio pobūdžio, bet jie sukels kardinalius pasikeitimus. Šioje situacijoje Rytų Europos šalys, SSSR ir Kinija labiausiai bus susirūpinusios savo vidaus problemomis ir vargu ar galės smarkiai įtakoti taikos proceso sąlygų apibrėžimą.

Totalitarizmo žlugimo komunistiniuose kraštuose pagrindinė priežastis yra ta, kad komunistai prarado masinių komunikacijos priemonių monopolį. Atsiradus galimybei naudotis alternatyviais informacijos šaltiniais, žlugo vienos doktrinos diegimo mechanizmo efektyvumas. Klaidos ir nesėkmės ekonomikoje, nesugebėjimas jas taisyti lems reikalavimus peržiūrėti socialinės ekonominės, politinės ir teisinės sistemos principus.

Z.Brzezinskis prognozuoja, kad pasitraukimas nuo komunizmo bus daugiaetapis. Jis išskiria keturias pagrindines to pasitraukimo fazes.

### *Pasitraukimo nuo komunizmo procesas*

**1 fazė: Komunistinis totalitarizmas.**

Komunistų partija kontroliuoja politinę sistemą.

Politinė sistema kontroliuoja visuomenę ir ekonomiką. Perėjimas prie 2-os fazės: prasideda nesutarimai ir kova valdančiojoje partijoje, didėja visuomenės nepasitenkinimas socialine ekonomine padėtimi.

**2 fazė: Komunistinis autoritarizmas.**

Komunistų partija kontroliuoja politinę sistemą, bet jau bendradarbiauja su atsirandančia visuomene; ekonominę sistemą jau reikia ginti.

Perėjimas prie 3-ios fazės: per pokyčius valdžios viršūnėse kaip atsaką į

baimę dėl augančio visuomenės spaudimo; atskirais išimtiniais atvejais perėjimas tiesiai į 4-ąją fazę; ir priešingai, kai pokyčiai bus blokuojami - sisteminė fragmentacija arba grįžimas prie 1-os fazės.

3 fazė: *Postkomunistinis autoritarizmas.*

Autoritarinis režimas apeliuoja į tautinius vaizdinius; ideologijos ritualizavimas; piliečių visuomenė tampa politine visuomene; žymus politikos dominavimas prieš ekonomiką.

Perėjimas prie 4-os fazės: taikios evoliucijos procese, kuris kai kuriais atvejais yra galimas, 3-os fazės pabaigoje pastebimi neramumai; alternatyva - kai pokyčiai blokuojami, prasideda sistemos fragmentacija.

4 fazė: *Postkomunistinis pliuralizmas.*

Politinė ir socialinė ekonominė sistema tampa pliuralistinė.

Čia pavaizduotas socialistinių visuomenių bandymas pereiti į postkomunizmą rodo nevienodas jų dalyvavimo tame procese galimybes ir nevienodą proceso stiprėjimo mastą atskirose valstybėse. Autorius pabrėžia, kad socialistinių valstybių perėjimo į postkomunistinę fazę procesas yra smarkiai įtakojamas Vakarų valstybių ir USA iniciatyvos. Jos stimuliuojamai veikė šių pokyčių turinį ir pobūdį.

Bendrąją šiuolaikinio komunizmo krizę Z.Brzezinskis diagnozuoja šitaip:

"Communism at its present stage of development is Soviet imperialism at the period of its decline and destruction. The inevitable process of decomposition has engulfed communism from top to bottom, including its economic and state structure, and its policy and ideology...

The general crisis of communism finds expression in the following: the continuous defection of new countries from the Soviet-influenced model; the weakening of the position of the Communism countries in economic competition with the advanced free enterprise democracies; the disintegration of the Soviet bloc; the aggravation of the contradictions of communism with the development of state-monopolistic socialism and the growth of militarism; the intensification of internal instability and decay of the communist economy manifest in the growing inability of communism to fully use the productive forces - low rates of production growth, periodic crises, constant failure to fully utilize production capacities, and chronic underemployment; the unprecedented intensification of political reaction on all fronts; the establishment in a number of Communist countries of personal tyrannies; and the profound crisis in communist policy and ideology" (The Grand Failure.P.233)\*

Čia galima baigti autoriaus pažiūrą, taip pat ir jo pozicijos į karinę ir politinę socialistinių kraštų ateitį aptarimą ir pradėti polemiką su juo, kadangi, kaip neunku buvo pastebėti, daugelis jo tezių yra diskusinės ir neįtikinančios. Bet polemika su Z.Brzezinskiu ne šio rašinio tikslas.

## LITERATŪRA

Brzezinski Z. *The Soviet Bloc, Unity and Conflict*. Cambridge, Harvard University Press, 1967.

Brzezinski Z. *Between Two Ages. America's Role in the Technontronic Era*. New York, The Viking Press, 1970.

Brzezinsky Z. *The Tragic Dilemmas of the Soviet Power in the World // Encounter*. 1984, Nr.12.

Brzezinski Z. *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*. New York, Charles Scribner's Sons, 1989.

Iš lenkų kalbos vertė  
Skaidra KULAKAUSKIENĖ

---

\* Dabartinio etapo komunizmas yra degraduojantis ir griūvantis Sovietų imperalizmas. Neišvengiamas irimo procesas persmelkė komunizmą nuo viršaus iki apačios, iškaltant jo ekonominę ir valstybinę struktūrą, politiką ir ideologiją...

Bendroji komunizmo krizė reiškiasi: nuolatinis vis naujų šalių atitrūkimas nuo Sovietų įtakojamo modelio; vis prastėjančiomis komunistinių šalių pozicijomis, ekonomiškai lenktyniaujant su išsivysčiusiomis laisvosios iniciatyvos demokratijomis; Sovietų bloko dezintegracija; komunizmo prieštaravimų aštrėjimu, stiprėjant valstybiniam monopolistiniam socializmui ir augant militarizmui; komunistinės ekonomikos nuopuolio ir vidinio nestabilumo didėjimu, kuris pasireiškia vis didesniu komunizmo nesugebėjimu pilnutnai panaudoti gamybinės jėgos - žemi gamybos augimo tempai, periodinės krizės, nuolatinis negalėjimas pilnai panaudoti turimus gamybinius pajėgumus, nuolatinis darbo jėgos trūkumas; precedento neturinčiu politinės reakcijos sustiprėjimu visais frontais; pavienių asmenų tironijos įsigalėjimu daugelyje komunistinių šalių; sunkia komunizmo politikos ir ideologijos krize. (*Red. vert.*)